

Dopis č. 4

Praha, 3. 3. 1977

Milý příteli,

vzal jsi mne za slovo a tážeš se, zda jsem opravdu takový demokrat, za jakého se sám považuji, když jsem orientován na „obnovu a obrodu socialistického programu“, když mluvím o dodržování „socialistické zákonnosti“ a když mne jakoby vůbec ani nenapadá, že v naší společnosti a v našem státě mohou být také lidé, kteří nejsou nejen marxisty-leninisty, ale ani socialisty. Jaký je tedy rozdíl mezi našimi komunisty, kteří neuznávají žádný jiný socialismus než ten svůj, ode mne, který sice ve věci socialismu připouštím názorový pluralismus, ale trvám na tom, že v rámci socialismu je třeba zůstat? ptáš se. A Tvá ústřední otázka zní: jak mohu zdůvodnit své spojování socialismu s demokrat, jako základ a přímo předpoklad budování demokratické společnosti?

Domnívám se, že jsi ukázal na jeden z nejzákladnějších aspektů moderního demokratismu, a proto budu tomuto problému věnovat celý dopis. Nejprve si však téma musíme vymezit negativně. Vyjdu z konkrétního příkladu. V r. 1972 jsem byl (podobně jako celá řada dalších) souzen a odsouzen za předpokladu, že jsem se trestné činnosti, pro niž jsem byl sahan (a která byla v mém případě nadto rovněž jen předpokládána a nikdy mi nebyla dokázána, které jsem se fakticky nedopustil), dopustil „z nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení“. (Pro následující nemá žádnou důležitost, že jsem byl později amnestován a že dnes musím být opět posuzován jako občansky bezúhonný.) Konkrétně to znamená, že když se dva lidé rozhodnou provést týž čin, pak jeden může být odsouzen a druhý nikoliv, podle toho, zda jejich motivem bylo či nebylo „nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení“. Karel Marx kdysi psal velmi podrobně o zákonech, stíhajících pro tendenci, a o situaci, v níž je občan, konkrétně spisovatel, „vydán na pospas nejstrašnějšímu terorismu, jurisdikci podezření“ (Marx- Engels, Spisy, sv. I, str. 32). Stojí to za důkladné přečtení; ale já bych chtěl na tomto místě podtrhnout jen jeden bod v jeho kritice, a to když píše: „Zákon trestající pro smýšlení není zákon státu pro občany státu, je to zákon jedné strany proti druhé. Zákon stíhající pro tendenci ruší rovnost občanů před zákonem. Je to zákon rozlučující, a ne jednotící, a všechny zákony, které rozlučují, jsou reakční. Není to zákon, je to výsada. Jeden smí dělat to, co druhý nesmí, a to ne proto, že by snad k tomu neměl nějakou objektivní vlastnost, jako dítě není způsobilé uzavírat smlouvy, ale proto, že jeho loajálnost, jeho smýšlení je podezřelé.“ (Tamt., str. 32-33.) Tak tady máme jeden aspekt celé záležitosti: socialismus jako zaměření, jako přesvědčení, jako smýšlení, názor, program. A v té věci je možný jen jediný demokratický závěr: každý občan i socialistického státu má plné právo na jiné než socialistické smýšlení, a má právo svůj eventuelní nesouhlas se socialismem a svou kritiku socialismu svobodně projevit. Zejména pak má právo na své vlastní pochopení, co to je socialismus, ať už se s takto pochopeným socialismem ztotožňuje nebo se od něho naopak kriticky distancuje. Neexistuje a nesmí existovat (ve skutečně demokratickém

státě) žádný arbiter, který by rozhodoval o tom, které pojetí socialismu je správné a které nesprávné; tady mohou existovat pouze odborníci, kteří svou vzdělaností, svými vědomostmi a svým přesným, metodickým myšlením si dobudou respekt, jaký jim nemůže zaručit žádná oficiální funkce či mocenské zaštitění. Názorová různost tu smí být překonávána jen v diskusi za použití argumentů. Mocenská či administrativní reglementace je nepřístupná, a existuje-li přece, pak je nemravná a nezákonná.

Jestliže však stát, státní aparát a státní orgány nejsou oprávněny mocensky ovlivňovat diskuse a názorová střetnutí různých pojetí socialismu, neznamená to, že já jako jednotlivý občan nebo třeba i jako člen jistých sdružení nebo organizací nemohu co nejostřeji kritizovat pojetí socialismu, která jsou nedomyšlená, nedůsledná, pokroucená, deformovaná atd. atd. (ať už jsou pro socialismus nebo proti němu). A jednu ze základních nelogičností a deformací vidím v takových pojetích, která od sebe oddělují demokratické a socialistické principy. Socialismus ve svém hlavním proudu vznikl jako rozšíření demokratických zásad na oblast sociální a ekonomickou. Dějiny totiž ukázaly, že demokratické zásady a principy zůstanou jen na papíře, pokud jsou omezeny na čistě politickou sféru. Novověké demokracie zklamaly mnohokrát naděje, které do nich nejširší lidové vrstvy skládaly, prostě proto, že své vlastní zásady nerealizovaly dost důsledně. Co je platné deklarovat, že všichni lidé se rodí svobodní a sobě rovní co do důstojnosti a práv, když právě narozené dítě je vklíněno do tíživé situace rodiny s mnoha dětmi, bydlící takřka v brlohu, kde otec je přes půl roku bez práce a ještě nemocen, kde matka už nemá sil a kde jediný příjem pochází od dvou nejstarších dětí, ještě nedospělých? Okolnost, že všichni lidé jsou nadáni rozumem, tu vede sám rozum k zoufalství; svědomí se stává – podobně jako bratrství – něčím neobyčejně pochybným. Formulace, že každý má všechna práva a všechny svobody bez jakéhokoli rozlišování, např. podle majetku, se stává vyzývavým sarkasmem. A právo na život se scvrká: kousek žvance tu zachraňuje život alespoň na chvíli. Mají-li platit demokratické zásady, pak je nutno – nezbytně a bez kompromisů nutno – je rozšířit tak, aby nezůstaly pouhým slovem. Náš příklad by mohl svádět k závěrům, že mají být rozšířeny hlavně směrem materiálního zabezpečení života každého občana. Ale to by byl omyl. Člověk potřebuje ještě víc druhého člověka než chléb, a potřebuje mnohem naléhavěji smysl, proč žít, než prostředky, jak žít. Ale v každém případě ten chléb a ty prostředky potřebuje, a potřebuje je nutně. A když takové životní prostředky nemá, pak mu jsou všechny deklarované svobody a všechna vyhlášená práva na nic. Socialismus není svou podstatou ničím víc a ničím méně než takovým domyšlením, takovou aplikací a rozšířením demokratických zásad a principů na sféru sociální a ekonomickou.

Dějiny ovšem ukázaly, že strhujícího programu sociálního a hospodářského přebudování společnosti je možno zneužít (ať vědomě a se zlým úmyslem anebo nevědomky a s dobrými úmysly, což však obvykle

vyjde nastejno) k potlačení a suspendování politických a kulturních svobod a práv. Lidé, kteří mají hlad, jsou nakloněni nechat stranou starosti o svobodu tisku nebo projevu; lidé, kteří nemají čím zaplatit činži, se obvykle nestarají o to, zda mohou či nemohou jezdit do cizích zemí; lidé, kteří se celý život dřeli za pár šupů, oceňují nejdříve a na prvním místě, že se mohou dosyta najíst a že mají kde bydlet. A mohou-li si dokonce modernizovat svůj domek nebo si postavit nový, mohou-li si koupit auto a mohou-li se oblékat „jako v městě“ – a tak tomu je dnes na vesnici – pak nemají v některých případech moc porozumění pro potíže spisovatelů, novinářů, politiků, vědců atd., kteří nemohou svou práci dělat, jak nejlépe dovedou a jak by rádi, ba kteří ji někdy nemohou dělat vůbec. Takové lidi někdy prostě nepálí, že jsou z knihoven vyřazovány knihy a časopisy, jež někdo nahoře považuje za škodlivé. Ale dějiny rovněž ukázaly, že podobná lhostejnost se nevyplácí; po svobodách politických nutně dojde na svobody ostatní. Jakmile jsou jednou vyřízeni neposlušní novináři, začnou se obyvatelstvu utajovat nejrůznější skutečnosti a předstírat jiné, které vůbec skutečností nejsou. Jakmile jsou suspendováni nepodplatitelní literární atd. kritici, může být knihkupecký trh zaplaven pahodnotami, na výstavy se dostanou jen povolení malíři, do časopisů se dostanou jen vybrané články (dokonce do odborných biologických časopisů jenom články rituálně odsuzující genetiku jako buržoazní pavědu atd.). Ale nejen to. Když je nějaký zaměstnanec propuštěn z důvodů, které vůbec nemohou obstát, ukáže se, že odborová organizace se ve své aktivitě omezuje už jen na přidělování poukazů a pořádání slavnostních nebo zábavních schůzí, ale že si už vůbec nemůže dovolit se svého člena zastat. Nakonec jsou zkrátka postiženi zase všichni, i když třeba jenom tak, že jsou nuceni nést na svých bedrech následky neodborného vedení podniků, odvětví nebo nakonec celého národního hospodářství, které ztratilo velkou část své efektivity v důsledku posunu kritérií, podle kterých jsou vybíráni vedoucí a řídicí kádry. Náprava je potom krajně obtížná; a obvykle jen polovičatá a dočasná, jestliže je záležitostí pouhé kampaně a nikoliv věcí trvalé, vždy znovu podnikané obnovy.

Ačkoliv Marx (i Engels) patřil k radikálním demokratům, marxistický socialismus trpí již od dvacátých let antidemokratickými deformacemi, od nichž se ho až dosud žádnou reformou nebo pokusem o nápravu nezdařilo podstatně očistit. Ale stejně tak zase tzv. západní demokratické státy nejsou schopny podstatně vyřešit nezaměstnanost, i když po sociální stránce udělaly hodně práce (zpočátku hlavně, aby čelily nebezpečí komunismu, ale dnes už je sociální zabezpečení občanů důležitou součástí jejich politiky). A tak dnes stojí otázka asi tak: dokáží spíše svou životaschopnost západní demokracie rozšířením demokratických principů na sociální a hospodářskou oblast, anebo spíše dokáže svou životaschopnost tzv. reálný socialismus tím, že důsledně uplatní politické a kulturní svobody (a ovšem že podstatně zvýší svou ekonomickou efektivnost)? Aťuž to dopadne jakkoliv, je jisté, že to bude mít světodějný význam. Neboť jak budoucnost světa, tak budoucnost demokracie a socialismu se nebude rozhodovat ani ve Spojených státech, ani v Sovětském svazu (ani v Evropě, samozřejmě), ale v největších zemích třetího světa: v latinskoamerických politických kolosech jako je Argentina a Brazílie, v Číně, v Indii a v dosud ještě příliš roztráštěné Africe. Zatím jsou

demokratické politické struktury na pozvolném, ale nepřehlédnutelném postupu; vpřed postupuje nepochybně i povědomí o nutnosti rozšířit demokratické principy na oblast sociální a ekonomickou. Ale vítězství sociálně a socialisticky orientované demokracie v třetím světě bude pro nejbližší desetiletí tou rozhodující věcí, pro niž lze učinit jen jedno: vytvořit dobře fungující a přitažlivý vzor.

Bud' zdrav!

Ladislav Hejdánek